

БЪЛГАРСКА КОМПИЛАЦИЯ ОТ КРАЯ НА X— ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XI В. ПРОТИВ БОГОМИЛА ФЕОДОР

Известните канонични сборници Устюжка и Йоасафова кормчия, съдържащи пълни преписи на Методиевия превод на Номоканона в 50-те титула на Йоан Схоластик, кратка редакция на „Закон судный людем“ и много други важни текстове на славянското каноническо право, са били неведнъж предмет на изучаване от специалисти, представители на различни отрасли на знанието: палеографи, историци на езика и историци на църковното право.¹ Обаче пълните текстове на Устюжката и Йоасафовата кормчия още не са издадени изцяло. Издадени са само следнит

¹ Устюжская Кормчая — ГБЛ, собрание Н. П. Румянцева (ф. 256), № 230, начал XIV в., на пергамент (по-нататък У); Йоасафовская Кормчая — ГБЛ, собрание МД (ф. 173), № 54, начала XVI в., на хартия (нататък И). Вж.: Г. Розенкамф, баро *Обозрение Кормчей книги*, М., 1829, с. 52—54, 104—112, 125—127; А. Х. Востоко *Описание русских и славянских рукописей Румянцевского Музеума*, СПб., 184 с. 273—279; Амфилохий, архим., *О греческой Кормчей древнего состава*, *Древност Археологический вестник*, издаваемый Московским археологическим обществом, 1867, январь-февраль, с. 21—24; А. Павлов, *Первоначальный славяно-русский Номоканон*, Казань, 1869, с. 22—25; И. И. Срезневский, *Сведения и заметки о малолетственных и неизвестных памятниках*, XLIV — СОРЯС, т. 12, СПб., 1874, № 1, с. 6; Леонид, архим. *Сведения о славянских рукописях, поступивших из книгохранилища св. Троицкой-Сергиевой лавры в Библиотеку Троицкой духовной семинарии 1747 г.* М., 1887, в. 2, с. 259—261; И. И. Срезневский, *Обозрение древнерусских списков Кормчей книги*, СОРЯС, т. 65, № 2, СПб., 1897, с. 113—134; А. И. Соболевский, *Церковно-славянские тексты Моравского происхождения*, РФВ, т. 43, Варш., 1900, с. 165—179; Е. Е. Голубинский, *История Русской церкви*, т. 1, ч. 1, изд. М., 1901, с. 647, 650—653, 655—656; А. И. Соболевский, *Номоканон Иоанна Сластика*. (Материалы и исследования в области славянской филологии), СОРЯС, т. 83, СПб., 1910, с. 140—153; В. Н. Бенешевич, *Синагога в 50 титулов и другие юридические сборники Иоанна Схолодиуса*, СПб., 1914, с. 199—212; H. F. Schmid, *Nomokanonübersetzung des Methodius*, Leipzig, 1922; Iohannis Scholastici Synagoga L titulum ceteraque eiusdem opera iuridica, t. 1, Edidit V. N. Beneschewitch, München, 1937; J. šica, *Metodějův překlad nomokanonu*, *Slavia*, гоѹ. 24, Praha, 1955, сеѹ. 1. с. 9—С. Троицкий, Апостол славянства св. Мефодий как канонист, *Журнал Московского патриархии*, М., 1958, № 3, с. 38—51; J. Vašica, *Jazyková povaha Zakona sud ljuďem*, *Slavia*, гоѹ. 27, Praha, 1958 сеѹ. 4, с. 521—537; М. Н. Тихомиров, Л. В. лов, *Закон Судный людем* краткой редакции, М., 1961, с. 12—14, 31—34; Троицкий, Св. Мефодий как славянский законодатель, *Богословские труды*, сборников, М., 1961, с. 117; В. Е. Ушаков, *О языке Устюжской Кормчей XIII—XI* Киров, 1961; В. Е. Ушаков, Устюжская Кормчая, *Slavia*, гоѹ. 29, Praha, 1961, с. с. 20—40; I. Žužek, *Kormčaja kniha*, *Studies on the chief code of Russian law*, 1964, с. 14—20.

отделни текстове: два символа на вярата,² статията за вселенските събори³, Методиевият превод на Номоканона в 50-те глави на Йоан Схоластик⁴, „Закон судный людемъ“⁵, Номоканонът на Йоан Постник⁶, „Поучение сыномъ и дъщерем доуховнымъ“⁷, „Заповѣдь свѣтыхъ отецъ“⁸, „Номоканонъ свѣтыхъ отецъ Никѣйскихъ и Халкидоньскихъ“⁹, „Устав“-ът на Йоан Пателарей¹⁰, „Устав“-ът на Феодор Студит¹¹, отделни правила¹².

Досега изследователите са обръщали малко внимание на намиращата се в края на двата сборника статия, наречена от А. Х. Востоков и И. И. Срезневски „Поучение о вере“.¹³ Нерядко изследователите считаха тази статия съединение от различни извадки из съчиненията на „отците на църквата“ и постановленията на VI вселенски събор за монашеския живот, за съпружеството, за вярата¹⁴. С. И. Смирнов, забелязвайки, че в Схоластикова кормчия се среща откъс от „Бесѣда“-та на Козма, считал, че той е тъждествен на откъса от „Бесѣда“-та на Козма в „Заповѣди свѣтыхъ отецъ къ изповѣдающему сѧ сыномъ и дщеремя“ (ст. 159—160)¹⁵.

² А. Гезен, *История славянского перевода символов веры*, СПб., 1884, с. 18--23, 31—44, 122 (У, лл. 1—2; И, л. 1).

³ П. А. Лавров, *Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности*, Л., 1930, с. 47—50.

⁴ И. И. Срезневский, *Обозрение древних русских списков Кормчей книги, приложения*, с. II—(6 У, лл. 12—49).

⁵ Г. Т. Данаилов, Един паметник на старото българско право, Сб *НУНК*, кн. 18, София, 1901, с. 20—24; С. С. Бобчев, Един паметник на старото българско право. Критика на историко-догматична студия на Г. Т. Данаилов, *ПСКД*, кн. 62, София, 1902, св. 6—7, с. 634—643; С. С. Бобчев, *Старобългарски правни паметници*, ч. I, София, 1903, с. 83—92; М. Андреев, Към въпроса за произхода и същността на „Закон соудный людемъ“, *ГСУ, Юридически факултет*, т. 49, София, 1958, с. 1—60 (фототипия У); В. Ганев, *Законъ соудный людемъ*, София, 1959, три таблици; М. Н. Тихомиров, Л. В. Милов, *Закон Судный людемъ краткой редакцией*, М., 1961, с. 47—54 и 141—154 (фототипия У); С. В. Троицкий, Св. Мефодий как славянский законодатель, *Богословские труды*, Сборник второй, М., 1961, с. 125—141 (фототипия И), (У, лл. 55 61 об.; И, лл. 38—42).

⁶ Н. С. Суворов, Вероятный состав древнейшего исповедного и покаянного устава в восточной церкви, *Византийский временник*, т. 8, СПб., 1902, вып. 3—4, с. 415—435; А. И. Алмазов, *Канонарий Монаха Иоанна*, Одесса, 1907, с. 154—164 (У, лл. 85 об.—110 об.); Н. А. Заозерский, К вопросу о тайной исповеди, *Христианское чтение*, СПб., 1902, март, с. 408—420; Н. А. Заозерский и А. С. Хаханов, *Номоканон Иоанна Постника*, М., 1902 (И, лл. 58 об.—80).

⁷ *РИБ*, т. VI, стлб. 119—126 (У, лл. 110 об. 114 об.; И, лл. 80—83).

⁸ Н. С. Суворов, *Следы западно-католического церковного права в памятниках древнерусского права*, Ярославль, 1888, стр. III — XXVIII; А. С. Павлов, *Мнимые следы католического влияния в древних памятниках южно-славянского и русского церковного права*, М., 1892, с. 164—174 (У, лл. 114 об.—117).

⁹ С. И. Смирнов, Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины. (Тексты и заметки), 40 и ДР, М., 1912, кн. 3, с. 38 (У, лл. 125 об.—128, И, лл. 91—91об.).

¹⁰ И. Д. Мансветов, *Церковный устав*, М., 1985, с. 442—445 (И, лл. 91об.—95).

¹¹ П. С. Казанский, *История православного русского монашества от основания Печерской обители преподобным Антонием до основания Лавры св. Троицы преподобным Сергием*, М., 1855, с. 198—202 И, лл. 95—100).

¹² С. И. Смирнов, *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*, с. 33—37, 133—135 (У, лл. 119 об.—125 об.; И, лл. 87—88 об.).

¹³ У, лл. 139—143об.; И, лл. 101об.—105об.

¹⁴ Вж. Г. Розенкамф, *Обозрение Кормчей книги в историческом виде*, с. 120.

¹⁵ С. И. Смирнов, *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*, с. 392—393.

В. Н. Бенешевич, забелязвайки означението с молив на А. В. Горски, допускате, че това е „выдержка из какого-то поучения, принадлежащего, может быть, Козме, пресвитеру Болгарскому. и направленного против богомилов“¹⁶. Извадките из съчинението на Козма според мнението на В. Н. Бенешевич започват на л. 139 на Устюжката кормчия и продължават до л. 140 об. Следващата на л. 141—143 статья, озаглавена „О вѣрѣ“, В. Н. Бенешевич, както и Г. А. Розенкампф, считаше извадка из постановленията на Трулския събор и правилата на Василий Велики за съпружеството.¹⁷

Между това интересуваният ни текст започва в Устюжката кормчия още по-рано — на стр. 138 об., с думите; „Червьць же Феодоръ рече: не съпи въкупѣ с женоу. ✦ Павльъ ✦ Рекый доухъ рѣчью глаголетъ. ѿко въ послѣднѣна времена ѿстоупаатъ нѣции вѣры...“ и продължава до края на л. 143 об. Този текст представлява една от най-ранните дошли до нас компиляции от „Бесѣда“-та на Пресвитер Козма. В нея намираме почти изцяло следните „слова“ или глави от тази „Бесѣда“: „О добрыхъ черныцѣхъ“ (без началото), „О вѣрѣ“ (без края) и отделни откъси от „словата“ „О ѣдени и питии“, „О ненавидѣнии еретическомъ“, „О исповѣдании еретичесѣ“. Текстът на „Бесѣда“-та е запазен почти без изопачавания, обновявания, но редът на разположението на фразите и откъсите от „Бесѣда“-та е значително изменен: в началото срещаме извадки от „слово-то“ „О добрыхъ черныцѣхъ“ (нач.: „Павльъ. Рекый доухъ рѣчью . . .“, конец: „ . . . ѿбои единымъ доухомъ къ вѣци“.)¹⁸, потом из „слов“ „О добрыхъ черныцѣхъ“ и „О вѣрѣ“ (нач.: „Павльъ. Павльъ бо оучитель кестъ странамъ. . .“, конец: . . . О семъ бо ны извѣсти блаженный Павльъ святаго доуха к нему глаголавъша“),¹⁹ затѣм из „слова“ „О ѣдени и питии“ (нач.: „Павльъ. Видѣстели еретици. . .“, конец: „ . . . О сквършии бо са имъ оумъ и съвѣсть“)²⁰, из „слова“ „О ненавидѣнии еретическомъ“ (нач.: „И ѿ праздна словесе слово въздадат чловеци. . .“, конец: „ . . . съ крвью мученичскою възмѣнають“)²¹, из „слова“ „О исповѣданіи еретичесѣ“ (нач.: „ . . . Павльъ. Жене въ рече апостола не вѣлю оучити. . .“, конец: „ . . . великъ срамъ кестъ“)²²,

¹⁶ В. Н. Бенешевич, *Синагога в 50 титулов и другие юридическы сборники Иоанна Схоластика*, с. 208.

¹⁷ Там, с. 209; Г. А. Розенкампф, *Обозрение Кормчей книги*, с. 97.

¹⁸ М. Г. Попруженко, *Козма Пресвитер—болгарский писатель X века*, София, 1936, текст, с. 63₂₃—64₄₁.

¹⁹ Там, текст, с. 60₄—63₂₃.

²⁰ Там, текст, с. 27₇—12₈.

²¹ Там, текст, с. 38₂₄—39₃.

²² Там, текст, с. 39₂₃—40₄.

и снова из „слова“ „О добрыхъ чернцѣхъ“ (нач.: „Его же никде же шрѣтакмъ...“, конец: „... тов пощеніе вѣнчають сѧ“) ²³.

Извлеченията из „Бесѣда-та на презвитер Козма са подбрани така, че се получава цял трактат против онези, които отричат брачния живот. Против браковете са се борели поддържниците на богомилската ерес.²⁴ Богомилите са отричали брака, първо, на основание на това, че раждането на деца според тяхното мнение става посредством Сатанаил за увековечаване царството на дявола и поради това е негодно на добрия бог; второ, на основание на това, че Христос и Павел са били неженени. Богомилите наричали женените „мамонови слуги“, последователи на дявола, а себе си — „небесни жители“. Тъй като бракът според тяхното мнение не води към спасение, те отричали църковното тайнство брак като обред.²⁵ Изворите за подобни възгледи на богомилите са били аскетическите възгледи на еретиците от първите векове на християнската църква (евстанцианите и масалияните) и, възможно, някои крайни направления в монашеството, пропагандиращи крайно умъртвяване на плътта.

Кой е бил „чернець Февдоръ“? Това не може да бъде нито един от гръцките монаси със същото име (авва, отшелник и отец), упоменати в Синайския и Скитския патерик, тъй като нито един от тях не се е изказвал против брака и изобщо не е изразявал никакви богомилски възгледи.²⁶ Ако се съди по думата „чернець“²⁷, то следва да се заключи, че Феодор е бил славянски монах.

Ние предполагаме, че монахът Феодор е принадлежал към богомилите, тъй като неговото обръщение към миряните и монасите „не съпи въкоупе съ женою“ е било в духа на учението на богомилите, а изобличението на неговия възглед е построено върху материала на антибогомилски трактат на презвитер Козма и съдържа опровержение на цялото богомилско учение за брака изцяло. Еретика Феодор Сицилийски (или Сяцилийски), последовател „трѣклятаго Богомила“, знаят най-старите от

²³ М. Г. Попруженко, Козма Пресвитер — българский писатель X века, София, 1936, текст, с. 58—60.

²⁴ Г. Киприанович, Жизнь и учение богомилов по Поноплии Евфимия Зигабена и другим источникам, *Православное обозрение*, М., 1875, т. II, август, с. 553; A. Vaillanti, et H.-Ch. Puech, *Le traité contre les bogomiles de Cosmas le Prêtre*, Paris, 1945, с. 263—266; D. Obolensky, *The Bogomils. A study in Balkan neo-manichaeism*, Cambridge, 1948, с. 127—128; S. Runciman, *The medieval manichee. A study of christian dualist heresy*, 2 ed. Cambridge, 1960, с. 76; Д. Ангелов, Богомилството в България, изд. 2, София, 1961, с. 173—178.

²⁵ E. Zigabenos, De haeresi Bogomilorum narratio, in: G. Fickler, *Die Phundagiagiten*, Leipzig, 1908, с. 104, 106; Euthymii monachi coenobii Peribleptae Epistula invectiva contra Phundagiagitas sive Bogomilos haereticos, in: G. Fickler, *Die Phundagiagiten*, с. 69; М. Г. Попруженко, *Синодик царя Борила*, София, 1928, 44—45.

²⁶ Патерик Синайски, в кн. И. Срезневский, *Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках*, СПб., 1879 (Записки АН, т. XXXIV, Приложение,

№ 4), 75, 76; Патерик скитский, *ВМЧ*, 31 декабря, стлб. ввми.

²⁷ *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum* edidit Fr. Miklosich. Vindobonae, 1862—1865, с. 1122 („чръньць“); И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка*, т. III, вып. 3, СПб., 1912, стлб. 1565 („чръньць“).

запазените анатемосвания на богомилите в Синодика на цар Борил (1211 г.)²⁸ и в Ростовския чин на православието (XVII в.)²⁹.

Съставителят на извлечението от „Бесѣда“-та на Презвитер Козма чрез думите на знаменитото изобличение на ереста по всяка вероятност спори с твърде конкретни възгледи против брака, изказани от богомила монах Феодор Сицилийски. За съжаление ние не разполагаме с точни сведения за това, кога е живял Феодор Сицилийски и в какво се е състояло неговото учение. Известно е само, че той е бил последовател на основоположника на ереста поп Богомил, който е започнал своята проповед още в 20-те години на X в.³⁰, а на събора от 1211 г. в Търново неговото име вече се упоменава в числото на проклинаните от църквата еретици след името на поп Богомил и неговия ученик Михаил, но преди името на Добри, Стефан, Василий и Петър. Остава ни само да предполагаме, че компилацията, насочена против ереста на Феодор Сицилийски, е била съставена след 969—972 г. (предполагаемата дата на възникване на „Бесѣда“-та) и най-вероятно от съвременник на Феодор Сицилийски. В противен случай е трудно да си представим обширното изобличение на ереста на монаха Феодор много години след неговата смърт. Името на еретика Феодор в анатемосванията на Търновския събор е упоменато на трето място от началото, което може да свидетелства (ако допуснем, че тук са назовани имената на ръководителите на еретиците, които се сменяли един друг) в полза на предположението, че Феодор е живял до края на 70-те години на XI в., тъй като богомилът Добря или Добромир е живял около 1077—1080 година, а богомилът Василий — около 1070—1111 година.³¹ В такъв случай и компилацията против ереста на Феодор трябва да се датира към края на X—средата на XI в.

Съставителят на компилацията е разполагал с пълния текст на „Бесѣда“-та, а не с отделни „слова“ или глави, тъй като „слова“-та „О ъдени и питии“, „О исповѣдании еретичествѣ“, „О ненавидѣнии еретическом“, „О добрыхъ черныцѣхъ“ се намират само в състава на пълния текст на „Бесѣда“-та и в отделен вид не се срещат. Тази датировка се уточнява чрез нашето съпоставяне на части от текста на тази компилация с текстове № 116—117, 159—160 от „Заповѣди“-те на Киев-

²⁸ М. Г. Попруженко, *Синодик царя Борила*, София, 1928, текст, с. 82. („Тръбкатаго Богомила и Михаила ученика его, и Феодора, и Добръ, и Стефана и Василиа, и Петра и прочая еговы ученикы и единомыдръникы, иже Христова възлюбленіе привидѣние бѣти бладившихъ, а не ѿ святыхъ и прѣчистыхъ владычицъ наша богородицъ плать приать, сихъ възвѣхъ миафема“).

²⁹ К. Никольский, *Анафематствование (отлучение от церкви), совершаемое в первую неделю великого поста*, СПб., 1879, с. 178. („Феодора Сицилійскаго и Богомила Болгарскаго и вса сущая в вѣре его проклинаемъ: да бѣдуть проклати...“)

³⁰ *История на българската литература*, I, Старобългарска литература, под редакцията на В. Велчев, Е. Георгиев, П. Динев, София, 1962, с. 197.

³¹ D. Obolensky, *The Bogomils*, с. 145—146, 190, 200, 275—276; Д. Ангелов *Богомилството в България*, изд. 2, с. 200, 227, 232.

кия митрополит Георгий. Ако се съгласим с това, че в 60—70-те години на XI в. текстът на компилацията против Феодор Сицилийски вече е бил ознат на митрополит Григорий в Русия, то тогава трябва да се признае, е компилацията е била съставена преди това време, т. е. между края на X и 60—70-те години на XI в.

Кога насочената против Феодор Сицилийски българска компилация в „Бесѣда“-та на Презвитер Козма е влязла в състава на Устюжката и Йоасафовата кормчия? За да се отговори на този въпрос необходимо е да се обърнем към изучаването на състава на Устюжката и Йоасафовата кормчия. В Устюжката кормчия в сравнение с Йоасафовата не се срещат имвият край на компилацията — от думите „Христос господь глаголетъ вопрошем его жидом, еже богъ сочetalъ естъ...“ до думите „... идѣе единьоуміе, тоу пощеніе вѣнчеваеть сѧ“. В Йоасафовата кормчия извадките от „Бесѣда“-та на презвитер Козма не са доведени докрай, текстът се прекъсва на полуфраза, листовете 105 об.—106 об. са останени чисти и по-нататък от л. 107 до л. 128 следват извадки от канони канонически правила, които нямат никакво отношение към „Бесѣда“-та на презвитер Козма — „О оглашенных и падших“, правила и „слова“ на Василий Велики, Григорий Ниски, Петър Александрийски и др.³² Всичките тези извадки в Устюжката кормчия напълно отсъствуват. Вместо тях на последните листа на Устюжката кормчия са поместени дребни цитати с писмо от XIV в. — „Стихарь естъ правда, а фелонь — исна...“ (л. 144—146), слово на светите отци за кръщение на децата (л. 146—146 об.) и с писмо от XVI в. — обяснение имената на патриарсите (л. 146 об.), два канонически въпроса (л. 146 об.—147).

В. Н. Бенешевич в своето изследване „Синагога 50 титулов“ не е дал пред вид тази втора част на Йоасафовата кормчия. Той писа: „Всичко онова от Йоасафовата кормчия, което я отличава в сравнение с Румянцевата, няма значение за целите на настоящото изследване.“³³ Между това ние мислим, че за изясняване на точното отношение на Устюжката кормчия към Йоасафовата и за историята на техните текове е свършено необходимо да се изясни кога и защо към Йоасафовата или към нейния протограф е била присъединена така наречената втора част, която отсъствува в Устюжката кормчия, или тази „втора част“ вече се е намирала в архетипа на Устюжката и Йоасафовата кормчия, ако те възлизат към архетип.

Историята на Устюжката кормчия в последно време беше предмет на специалните изучавания на В. Е. Ушаков и Л. В. Милов, които достигна до ненапълно еднакви резултати. „Може да се предполага — пише В. Е. Ушаков, — че оригиналът, от който тя (т. е. Устюжката кормчия — Ю. Б.) е преписана, е бил стар, „старейшината на преписаните“ го е разкъсал на три части и „заради бързина“ е поръчал да го преписват трима писци, при това първият и третият от тях са привличали

³² Вж. И. И. Срезневский, *Обзорение древних русских списков Кормчей* гл. 113—134.

³³ В. Н. Бенешевич, „Синагога 50 титулов“ и *другие юридические сборники* *Схоластика*, с. 202.

за работата помощници. Относно това, че и трите части на книгата са били писани едновременно, в известна степен говори номерацията на тетрадките: както вече беше отбелязано, писците на всяка от трите части са водили свой броеж на тетрадките. Преписвачите на първата и втората част по възраст са били по-стари от преписвачите на третата част. С това може да се обясни фактът, че тяхното писмо е забележимо по-архаично в сравнение с писмото на третата част. Наличието в ръкописа на архаични почерци, характерни за руските паметници от края на XIII в., и на по-нови, типични за паметниците от първата половина на XIV-то столетие, ни позволява да отнесем написването на Устюжската кормчия (с изключение на последните 30 реда) към края на XIII — началото на XIV в.³⁴

Л. В. Милов, напротив, счита, че Устюжката кормчия са писали не 6 преписвачи, а само трима и не разновременно в края на XIII — нач. на XIV в., а едновременно само в началото на XIV в. „Всичките три части на ръкописа — пише Л. В. Милов — са написани едновременно по нечия заповед. За това свидетелствува в частност особеният броеж на тетрадките. Делението на ръкописа е станало така, че се държало сметка за равно количество на тетрадките, а не за делението по глави (7, 6 и 6 тетрадки). За бързината на заповедта може да свидетелствува и изпълнението на киноварните работи, извършени от същите писци, а не от особен писец, както е било прието. Въз основа на наблюдения върху почерка може да се предположи, че ръкописът е правен от писци от различна възраст. По-специално първата част, която има признаци на XIII в., е била създадена от най-стария писец.“³⁵ Съображенията на Л. В. Милов ни се представят по-убедителни: текстът, който ни интересува, е бил преписан от стар ръкопис в началото на XIV в. от третия, сравнително най-млад по възраст писец. Както уточнява В. Е. Ушаков, Устюжската кормчия отразява не черти на новгородския диалект в неговото двинско разклонение (така е считал Х. Шмид), а езика на Ростово-Суздальската земя.³⁶ Следователно Устюжката кормчия е била преписана в Ростово-Суздальската област в началото на XVI в. в Московска Русия, но не от Устюжката кормчия или от нейния протограф, а от недостигнал до нас ръкопис.

Както убедително доказва И. Вашица, текстовете на Методиевия превод на Номоканона на Йоан Схоластик в Устюжката и Йоасафова кормчия в последна сметка възлизат към недостигнал до нас архетип.³⁷ Също и текстовете на „Законъ судный людьмъ“ в тези кормчии възлизат към архетип. Нашите наблюдения над текстовете на останалите статии на двата църковно-канонически сборника позволяват да се предполага, че текстовете на Устюжската и Йоасафова кормчия, намиращи се съответно на л. 1—148 об. и 1—104 об., текстуално съвпадат помежду си и

³⁴ В. Е. Ушаков, *О языке Устюжской Кормчей*, с. 23.

³⁵ М. Н. Тихомиров и Л. В. Милов, *Закон судный людем краткой редакци*, с. 33.

³⁶ В. Е. Ушаков *О языке Устюжской Кормчей*, с. 61—62. Срв. Н. F. Schmid, *Die Nomokanonübersetzung des Methodius*, Leipzig, 1922.

³⁷ J. Vašica, *Metodějův překlad nomokanonu*.

в края на краищата възлизат към един общ източник. Несъвпаденията на двете кормчии в заключителната част (съответно на л. 114—146 и 105—128) може да се обясни, първо, или с това, че в недостигналия до нас протограф на Устюжката кормчия ($У_1$) е бил загубен краят на текста, еднакъв с текста, намиращ се на л. 105—128 на Йоасафовата кормчия; второ, или с това, че при преписа на Устюжката кормчия „старейшината на преписвачите“ по някаква причина не е дал на писците последните тетрадки от стария оригинал на Устюжката кормчия. В тази връзка обръща внимание липсата на част от текста на статията на Василий Велики за прелюбодеянието, равен по пресмятането на В. Е. Ушаков приблизително на четвърт лист от Устюжката кормчия.³⁸ Изгубеният лист трябвало да бъде разположен след л. 102 об., но пред л. 103. На л. 102 об. е завършвала втората част на ръкописа, преписана от втория писец (л. 55—102), а от л. 103 е започвала третата част на ръкописа, приписана от третия писец (л. 103—145). В края на последния ред на л. 102 об. се намират и четири кръстообразно разположени точки, с които обикновено се означава краят на статията. Нека отбележим, че двата пропуска — в средата на статията на Василий Велики за прелюбодеянието и в края на компилацията из Презвитер Козма, се намират тъкмо в третата част на ръкописа. Не свидетелствува ли този факт в полза на предположението, че третият писец по едни или други причини не е получил за преписване всичките тетрадки на оригинала на Устюжката кормчия и се е ограничил с преписването само на това, с което е разполагал? Сравнението с Йоасафовата кормчия показва, че изгубеният текст на оригинала на Устюжката кормчия, съответстващ на 24 листа на Йоасафовата кормчия (л. 105—128), би заел в Устюжката кормчия приблизително 30 листа.

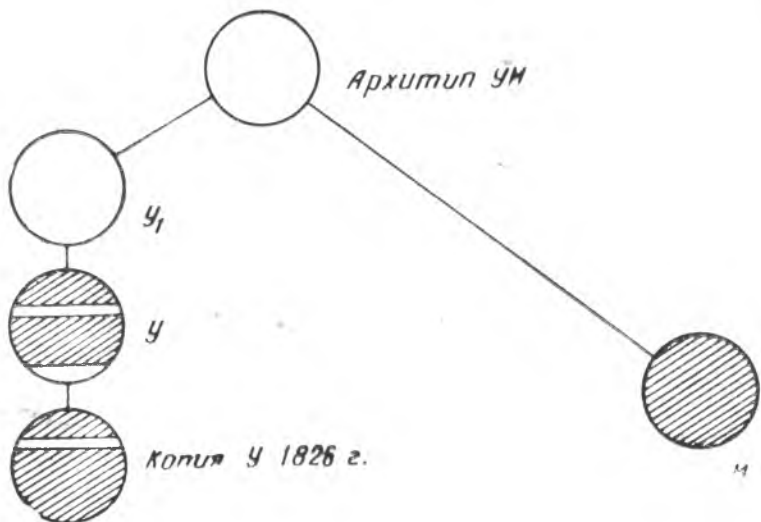
И така поради едни или други причини работата над преписването на оригинала на Устюжката кормчия не е била доведена от писците до край: било от това, че „старейшината на преписвачите“ е забравил да даде на третия преписвач няколко тетрадки, или пък поради това, че третият преписвач не е бил старателен и не е изпълнил своята работа дскрай. И така сборникът Й (Йоасафов) по всяка вероятност е бил по-пълен от сборника У (Устюжки) и отразява текст на този сборник, който е послужил за архитип на сборниците У и Й.³⁹ Ако означим протографа на сборника У с буквата $У_1$, графически тази зависимост може да се изрази така: текстът на недошлия до нас сборник УЙ се възстановява в резултат на съпоставянето на текстовете на сборниците У и Й. По всяка вероятност този сборник е съдържал всички статии, които се четат в сборник Й, в това число и компилацията из Презвитер Козма. Очевидно той е бил по-стар от началото на XIV в.

³⁸ В. Е. Ушаков, *О языке Устюжской Кормчей*, с. 13—14.

³⁹ И Вашица счита, че списъкът Й по-добре от списъка У предава текста на най-стария славянски превод на Йоан Схоластик, т. е. текста на архитипа на списъците УЙ. Текстът на Номоканона в списъка У (гл. XXVII и XXVIII) вече е изпитал влиянието на текста на друг превод на канонически правила от типа на Ефремовата кормчия от XI—XII в. (I. Vašica, *Metodejův překlad nomokanonu*, с. 22—23).

Към кое време следва да бъде датиран архитипът УИ? В XIII или в по-ранни векове? „Прегледът на съдържанието на Устюжката кормчия и сродната с нея Академическа — писа И. И. Срезневски — сам по себе си, струва ми се, доказва, че тя няма особен състав и разположение, не представлява замислени по определен план сбор от църковни постановления, а е повече или по-малко случаен набор от извадки от

други кормчии.⁴⁰ С него е бил напълно съгласен В. Н. Бенешевич.⁴¹ Съставът на кормчията, която е била архитип на УИ, е бил сложен. По голямата част от кормчията се заемала от разновременни славянски преводи на различни византийски канонически паметници: символи на вярата, разкази за вселенските събори, Номоканона на Йоан Схоластик с 50 заглавия, правилата из кормчията на патриарх Фотий в XIV заглавия без тълкувания и с тълкувания от Алексей Аристин (XII в.), правилата на апостолите Петър и Павел, „Законъ судный людьмъ“, канони, правила и „слова“ на Василий Велики без тълкувания и с тълкувания на Алексей Аристин (първата половина на XII в.), канони, правила и „слова“ на Григорий Ниски, Номоканона на Йоан Постник, уставите на Йоан Патларий и Теодор Студит, откъси „за забрана на браковете“ от „Прохрана“ на Василий Македонец (870—878) и „Еклогите“ на Лъв Исаврнин (740), „Запитванията“ на презвитер Тимотей и каноническите отговори на Николай Граматик (1084—1111).

⁴⁰ И. И. Срезневский, *Обозрение древних русских списков Кормчей книги*, с. 134. В друга работа И. И. Срезневски потвърждава този извод чрез съпоставка с гръцките текстове (И. И. Срезневский, *Сведения и заметки о малоизвестных и неизведанных памятниках*, XLIV, *Греческая Иверская Кормчая IX—X вв. с собранием канонов и конов Иоанна Схоластика*, с. 102—104).

⁴¹ В. Н. Бенешевич, *Синагога в 50 титулов и другие юридические сборы Иоанна Схоластика*, СПб., 1914, с. 201.

В състава на кормчията, която е архитип на списъците У и Й, се мислят също и извадки из славянския Скитски патерик⁴², из руското „Вопрошаниѣ“ на Кирик към новгородския епископ Нифон (около 1166)⁴³, руските „Заповѣди сватыхъ ѡтець к исповедающему сѧ сыномъ и церемъ“ на киевския митрополит Гергий (60—70-те години на XI в.) и лгарската компилация от „Бесѣдата“ на Презвитер Козма.⁴⁴

Освен това в посочения състав на кормчията е имало три статии, определението на А. С. Попов, от „български“ произход: „Поучение ономъ и дъщеремъ доуховнымъ“, „Заповѣдь сватыхъ ѡтець“, „Номонъ сватыхъ ѡтець Никѣйскихъ и Халкыдонскихъ“⁴⁵. Кормчия съ този състав е била известна в Русия като българска кормчия и видимо била в обиход в руската църква в първите векове на нейното съществуване.⁴⁶ Ако се съди по наличността в нея на славянски преводи на отлѣни тълкувания на Алексей Аристин на правилата на вселенските събори и Василий Велики и „Вопрошаниѣ“ на презвитер Тимотей, а също и извадки из руското „Вопрошаниѣ Кириково“, текстът на кормчията по-късно се е допълнял при преписването например с пометници от XII в. Възможно е, че съставът на кормчията, която е била архитип на списъците У и Й, се е оформил не по-рано от втората половина на XII в., а може би дори в XIII в.

⁴² У, л. 138 об. — 139 об. „Глаголаху ѡ некоемъ братѣ, ꙗко подвижеть сѧ хощу бога. И не можетъ издрещи. . .“ Тази статия представлява кратък преразка за статията Скитский Патерик: „Глаголаху ѡ некоемъ братѣ, ꙗко бышоу събвору въ тѣ недѣла възставъ по обычаю ити въ церковь. . .“ и т. н. (ВМЧ, 31 декември, стлб. 141-в, фл.)

⁴³ Йоасафовска кормчия, л. 116

„Вопрошание Кириково“, РИБ, т. VI, стлб. 58, „Ильино“, ст. 4 и 5

епископа новгородскаго. Иже спадутъ у себя дѣти и угнетаютъ. Дще ли убийство есть. Дще ли трезвы — а есть. И жены дѣлающе страдаютъ, времше сѧ, измѣтають. Дще на зелие — вины суть“.

„4. А сего прашахъ: аже у себе кладѡуть дѣти сплече, и оугнетаютъ, оубийство ли есть? Онъ же рече: аже тереземъ, то легъ-чакъ^а, или пьяни, то оубийство есть.“

„5. А сего прашахъ: аже жены дѣлающе что люво страдаютъ, и вережаютъ сѧ и измѣтають? Онъ же рече ми: аже не зелькъмъ вережаютъ, нѣтоу за то опитемьѧ.“

^а Здѣсь искажение, восходящее, вероятно, к „лжа“ (т. е. „легче“), вместо „лжа“

⁴⁴ Ние не даваме тук описание на Устюжката и Йоасафовата кормчия по статии, като това е направено в поменатите вече работи на А. Х. Востоков, И. И. Срезнев-В. Н. Бенешевич.

⁴⁵ У, л. 110 об. 117 об. — 126. Й, л. 80—85, 91 об. А. С. Павлов, *Первоначальный поканон*, с. 22, 23.

⁴⁶ А. С. Павлов, *Первоначальный славяно-русский Номоканон*, с. 24.

Основното ядро на Устюжката кормчия се е образувало още рано, в края на IX в., в България, а след това в процеса на преписването се е допълняло със славянски и руски статии.⁴⁷

Като косвено потвърждение на българския произход на редица статии в Устюжката кормчия служи Толстоевият списък на кормчията заедно с втората редакция на „Мерило Праведного“ и Мясниковият вариант на Русская Правда.⁴⁸ Накрая в него, посред допълнителните статии, л. 372 об., срещаме същата компилация, каквато намираме и в Устюжката и Йоасафовата кормчия, но без началната фраза: „Черньць же Феодор рече: Не съпи въкоупѣ съ женою“, и разбита на три глави със самостоятелни подзаглавия: гл. 132 — „Сватіи ѿтци глаголаахъ“ гл. 138 — „Златоуст“, гл. 134 — „ѿ вѣрѣ“. М. Н. Тихомиров счита Толстоевият списък по произход киприяновски, т. е. точно копие на ръкопис от края на XIV в., излязъл от литературното окръжение на митрополит Киприян. Толстоевият списък, запазил много българизми в правописа си, е вероятно да бъде написан не само от човек, дошъл от България, но и от русин, добре познава южнославянските паметници. Според мнението на Тихомиров този писец е запазил първоначалния състав на църковно-каноничния сборник, редактиран от самия митрополит Киприян.

Останалите известни на нас преписи на Киприяновата кормчия от XV—XVI в. са били подхвърляни на редица неголеми изменения, но въпреки това, добре са запазили първоначалния състав, в основата си съвпада със състава на Толстоевия препис от 1 до 114 глава включително (до статията „Максима Исповедника сказанье хитро о чюствѣхъ чювѣчнѣхъ и о доушевиѣмъ свойствѣ их“). Във всички преписи на Киприяновата кормчия липсват глави 115—136, в това число и компилацията на Феофор Сицилийски. Твърде вероятно е Толстоевият препис да представлява сборник, който съединява в себе си Киприяновата кормчия с друг църковно-канонически сборник особен по състав — от типа на „Пчели“-те. Този последният по всяка вероятност е носил заглавие „Соть медвеный“, запазено непосредствено пред заглавието на глава: **СОТЬ МЕДВЕНЫЙ ГЛАГОЛЕТСА, В НЕМ ЖЕ СЪТИ СЪТЦА ВО**

⁴⁷ Едно от косвените доказателства за българския произход на основното ядро на Устюжката кормчия е това, че в нея липсва 69-ото правило на Трулския събор, което на императора се е разрешавало да влиза в олтар. Това правило, изразено в цезаропапистките претенции на византийския император, било изпуснато от българския преводач на гръцкия Номоканон още във втората половина на IX в. при цар Борис I. Вместо с друго правило, запрещаващо на царя да влиза в олтар. Това правило липсва и в славянския превод на Номоканона на Йоан Схоластик — Устюжката кормчия и в славянския превод на Номоканона от 14 титули на патриарх Фотий — Ефресската кормчия; вж. И. И. Срезневский, *Обозрение древнерусских списков Кормчей*, с. 22, 124; В. Н. Златарски, *Какви канонически книги и граждански закони имали българите до получаване на Византия*, *Летопис на Българска академия на науките за годината 1914*, с. 89—111; С. Троицкий, 1) Извештај д-ра Сергија Троицког, професора на Универзитета у пенз. о боравку у СССР, *Гласник Српске академије наука*, књ. VIII, Београд, 1957, св. 2, с. 238; 2) Спор Старог Рима са новим на странама словенске Крмчије, *Гласник*, Лjubljana, 1960, с. 44—45 и др.

⁴⁸ ГПБ, Q П 49, края на XIV — началото на XV в.

⁴⁹ М. Н. Тихомиров, *Исследование о русской Правде. Происхождение и состав*, М., 1941, с. 131—138.

и идении попечажоу сѧ. По идении пакы въ келиахъ подѣлъкы имахъ и тако пропровождоу день.“⁵¹ Тази статия представлява преразказ на делни положения на някакъв манастирски устав.

В Толстоевия препис след компилацията се намира глава 135, която съдържа извадки из постановленията на втория Константинополски вселенски събор за живота на монасите (нач.: „Понеже нѣци во мнѣше житіе вѣлесисѧ вѣражущіе, не да богъ чисто поработаетъ, нъ да чистю вѣраза славежъ богобоузньства въспрїимѧ...“). Тези извадки по съдържание напомнят отделни фрази из словата на „Бесѣдата“ на Презвитер Козма „О хотащихъ жити въ черныя ризы“, „О матушихъ сѧ черныцѣхъ“ „О затворницѣхъ“. Извадки из Патерика, започващи с думите „Глагола, въ нѣкоимъ братѣ...“, в Толстоевия препис не се срещат. Лесно е да забележи, че Толстоевият препис вече не е запазил първоначалната позиция на произведението и го представя в раздробеност на три глави поучението „ѡт сватыхъ ѡцѣхъ, от евангелието, от апостола и Йоанн Златоуст, при някои съкращения в края. Очевидно е, че съставител на сборника „Соть медвеный“ вече не е чувствувал първоначалната патристическа насоченост на тази компилация и я е разглеждал само като нравствено-назидателно по характер произведение.

Толстоевият препис е запазил повече черти на среднобългарска правопис, отколкото Устюжката и Йоасафовата кормчия:

1) ж често се употребява във всички случаи, гдето в руските ръкописи стои оу или ѡ, например ѡвгж вм. ѡвгу, влждити вм. влоудити, вк вм. вкоупнѣ, сждит вм. соудитѣ, нж вм. не или нѣ;

2) ѡ и ѣ — е често се смесват, напр. оудалѣтисѧ вм. оудалатисѧ, вм. вса, всѣчьскы вм. всауьскы, глаголѣ вм. глагола, оучителѣ вм. оучитела.

3) ѡ по-често отколкото ѡ се употребява в края на думи

4) ѡ между две гласни нерядко отсъствува.

Четенията на компилацията на Толстоевия препис в повечето случаи съвпадат с четенията на Йоасафовата кормчия, особено тогава, когато четенията на Устюжката кормчия се отклоняват от своя непосредствен източник — „Бесѣдата“ на Презвитер Козма.

По всяка вероятност сборникът „Соть медвеный“ и Йоасафова кормчия по-добре, отколкото Устюжката кормчия са запазили първоначалния текст на компилацията, в това число и нейния заключителен текст отсъстващ в Устюжката кормчия.

И така благодарение на руските преписвачи от Ростово-Суздальска земя и Москва до наши дни се е запазила интересната българска компилация, може би от края на X — първата половина на XI в. против естествената воля на мила Феодор Сицилийски из трактата на знаменития Презвитер Козма. Това свидетелствува за дълбокия интерес в Русия към паметниците на старобългарската литература и за стремежа на руската църква да ползува за свои интереси най-добрите образци на славянската полемика.

литература. Изучаването на българската компилация дава ценен материал за възстановяване литературната съдба на съчинението на Презвитер Козма в България в една ранна епоха.

В приложение към настоящата работа ние издаваме текста на компилацията против Феодор Сицилийски по три преписа: на Устюжката, Йоасафовата и Толстоевата кормчия. Текстът се издава на старобългарски шрифт със запазване на буквени и пунктуационни знакове, титли и други знакове на ръкописите. Всички поправки в текста на основния препис се дават в квадратни скоби и се уговарят в забележки под линия.

Приложение

Българска компилация от края на X — средата на XI в. против Феодор Сицилийски по ръкопис на ГБЛ, сбирка на Н. П. Румянцев (ф. № 236), № 230, Устюжка кормчия, начало на XIV в., л. 139—143.

Разночетения:

ГПБ, Q П49, Толстоева кормчия, края на XIV — началото на XV в., л. 369—372 об. . . . . Q

ГБЛ, сбирка на МДА (ф. 173), № 54, Йоасафова кормчия, начало на XVI в., л. 101 об. — 105 об. . . . . И

л. 139 | Черньць же Феѡдоръ ре^ч. не съпи възкоупѣ съ женою¹. Павльъ².

Рекыи дхъ речюу гать. яко въ последьнаѣ времена ѡстоупать
нѣции³ вѣры послушающе дхъ неч^тыхъ и оучении бѣсовьскыхъ.
въ лицемѣрии лъжесловесникъ недравьихъ. своею свѣстїю. възвра-
нающе женитиуса.⁴ оудалатиуса ѡ брашенъ яже бѣ створи с по-
хвалениемъ вѣрнымъ. и оувѣдѣвшимъ истинуоу. яко вса тварь
божиѣ добра. и ничтоже ѡметно с^б похвалениемъ. приемлемо. стить
во са словьмъ бїемъ и мѣтвю тѣмъ же подобаетъ намъ всегда
въ заповѣдхъ бжиахъ⁵ ходити⁷ злымъ мыслымъ. цртовати въ
телесныхъ⁸ нашихъ. нз знамениемъ крта гна. ѡгонити всакы
сзблазны ѡ себе тѣмъ во⁹ оубиена бы вражда. яко же¹⁰ къ

139 об. | Ксфе | сиѡмъ пиша Павльъ ре^ч¹⁰ кртмъ оуби враждоу. и
пришьдъ благовѣсти миръ далнимъ и ближнимъ. яко тѣмъ и
намъ приведение. ѡбои єдинѣмъ дхомъ къ ѡцю Павльъ.

1-1 Няма Q² Доб. гать Q.³ Доб. ѡИ.⁴ Доб. и И.⁵ Няма Q.⁶ Божиѣ И.
Доб. и не дати QИ.⁸ телесѣхъ QИ.⁹ оубо И. 10—10 Павелъ къ Ефесѣѡмъ

Павъль бо оучитель ксть¹¹ странамъ не страмлають са гла
чть¹² бракъ всауьскыи. и ложе бѣ¹³ скверны¹⁴ ксть¹⁵.

[Б]лоудникомъ же¹⁶ и прелюбодѣвнмъ соудити имъ¹⁷

бъ.

Хъ.

Всакъ бо грѣхъ рѣ¹⁸ и аще створить члѣкъ. кромѣ тѣла ксть

блоудни же въ свое тѣло съгрѣшають¹⁹. и въ бо въ²⁰ началу

оутвари сиа създавыи²¹ Адама и Евегу благословица²². яко же

пишетъ ввидецъ Моиси²³. и повелѣ въ

а) Испр. по *QI*, в ркп лоудникомъ

нею оумножити са члкомъ на земли. и гъ же нашъ [с]ъ хъ на

брацѣ бы съ оученикы своими. въ Кана²⁴ Галилѣистви водокъ

вино створивъ. и бракъ благословица²⁵

lw Zлоудъ.

Три бо²⁶ сиа вѣрсты соуть²⁷ въ члвцѣхъ двѣство. бракъ блоужение.

дѣтво оубо велико ксть и високо. женитва мене того и безъ грѣха.

прелюбодѣвство же и блоудъ въ мочку въводитъ. тѣмъ же хоташии

дѣтвovati. не тѣию²⁸ тѣла оудържати дѣлѣжни соуть въ грѣха²⁹

нъ и мысли. аще ли мыслями. распалають са. то аще въ законѣ

уженить са не съгрѣшають. аще ли можетъ и мысли съ тѣломъ

оудържати болии бывають. дѣтво бо что ангамъ равнить са.

аще ли въ оумѣ таковыи съгрѣшають. то оуне ксть женити са и

посагати въ бѣтѣ. и²⁹ еже мыслями блоудити:

Хъ.

11 Няма Q. 12 чть QI. 13 безъ И. 14 скверно Q, кверны И. 15 Доб. X с
Q. 16 Няма Q. 17 Няма. QI. 18 иже QI. 19 Доб. члкъ кромѣ тѣла ѣ Q. 20
Няма Q. 21 созда Q. 22 блсви Q. оудържати. 23 Мвуси Q, Моиси И. 24 Канѣ
И. 25 блсви Q. 26 оубо Q. 27 Няма Q. 28-29 тѣла дѣлѣжни въ грѣха оудържа-
ти Q. 29 Няма Q.

ВЗРЪВЫИ ОУБО³⁰ СЪ ПОХОТИЮ НА ЖЕНОУ БРАТА СВОЕГО, ОУЖЕ СЪБЛОУДИ³¹
С НЕЮ ВЪ СРДЦИ СВОЕМЪ:

ПАВЪЛ.

О СЕМЬ ВО И КОРИНЬФЪВМЪ ВЪПРОСИВШЕМЪ³² АПЛА, ПИШЕТЬ К НИМЪ
ГЛА, А ВЪ НЕМЪ ЖЕ ПИСАСТЕ МИ, ДОБРО ЕСТЬ ЧЛВКОУ ЖЕНЪ НЕПРИКА-
САТИ СЯ, НЪ БЛОУЖЕНИЯ ДЪЛА КЪЖДО СВОЮ ЖЕНОУ ДА ИМАТЬ, ЖЕНЕ
МОУЖЬ ДЪЛЖНОУЮ ЛЮБОВЬ ДА ВДАЕТЬ, ТАКОЖЕ И ЖЕНА МОУЖЕВИ,
ЖЕНА ТЪЛОМЪ СВОИМЪ НЕ ВЛАДЪЕТЕЬ НЪ МОУЖЬ, ТАКО ЖЕ МОУЖЬ
ТЪЛОМЪ СВОИМЪ НЕ ВЛАДЪЕТЕЬ НЪ ЖЕНА, НЕ ЛИШАИТЕ СЕБЕ, НЕ ТЪЮЮ
СЪ³³ СВЪТЪМЪ ДО ВРЕМЕНЕ ДА ПРАЗДЪНОУЕТЕ ВЪ АЛКАНИИ И³⁴ МЛТВАХЪ,
ПАКЫ ЖЕ ВЪКОУПЕ СХОДИТЕ СЯ, ГЛЮ ЖЕ ХЛАСТЫМЪ³⁵ И ВЪДОВИЦАМЪ
ДОБРО ИМЪ ЕСТЬ АЩЕ ЛИ НЕ ВЪЗДЪРЖАТЬ СЯ ТО ДА ЖЕНАТЬ СЯ И
ПОСАГАЮТЬ, А ВЖЕНЬШИМЪ³⁶ СЯ ЗАПРЕЩАЮ НЕ ДЪЗЪ НЪ ПЪ, ЖЕ || НЪ
40 об. ВЪ МОУЖА НЕ ВЛОУЧИТЬ³⁷ СЯ ТО ДА ПРЕБОУДЕТЬ БЕЗЪ МОУЖА, АЩЕ
ЛИ ТО СЪ СВОИМЪ МОУЖЕМЪ СЪМИРИТЬ СЯ ТЪМЪ ЖЕ ИЖЕ ПОУЩЕНИЦЮ
ПОИМЕТЬ ПРЕЛЮБДЪБИ³⁸ ПО СЛОВЕСИ ГНЮ, КЪЖДО ОУБО³⁹ ВЪЗЪВАНИ ЕСТЬ
БРАТИА 40 ВЪ БА 40, ВЪ ТОМЪ ЖЕ ПРЕБЫВАИТЕ, ПРИВЪЗДЪАЮЩИИ СЯ,
ЖЕНЪ⁴¹, РАЗДЪРЪШИЛЪ ЛИ СЯ КСИ ВЪ⁴² ЖЕНЫ НЕ И ИЩИ ЖЕНЫ, АЩЕ ВО
ЖЕНИШИ⁴³ СЯ НЪ СИ СЪГРЪШИЛЪ, И АЩЕ ПОСАГНЕТЬ ДВЦА НЪ⁴⁴ СЪ-
ГРЪШИЛА, ХОЩЮ ЖЕ ДА БЕС ПЕЧАЛИ БОУДЕТЕ, НЕ ВЖЕНИВЫИ СЯ ТО⁴⁴
ПЕЧЕТЬ СЯ ПЪСКЫИХЪ КАКО ОУГОДИТИ ГВИ, А ВЖЕНИВЫИ СЯ ПЕЧЕТЬ СЯ
ВЪ МИРЪСКИХЪ, КАКО ОУГОДИТИ ЖЕНЪ, ИЖЕ НА НЕПОСАГЪШИНА И
ДВЦА ПЕЧЕТЬ СЯ ВЪ ГЪСКЪИХЪ, ДА БОУДЕТЬ СТА И ТЪЛОМЪ И ДЪХЪМЪ,
А ПОГАСЪШИНА ПЕЧЕТЬ СЯ ВЪ МИРЪСКИХЪ, КАКО УГОДИТИ МОУЖЕВИ, СЕ
ЖЕНА СТРОИНО⁴⁵ ВАМЪ ГЛЮТ⁴⁶ ВСЪМЪ, ДА ЖЕНАТЬСЯ И ПОСАГАЮТЬ, А
ИЖЕ СТОИТЬ ОУТВЪРЖЕНОМЪ СРЪЦЕМЪ⁴⁷ НЕ ИМЪА НОУЖА, ВЛАСТЬ ЖЕ
ИМАТЬ ВЪ СВОИИ ВОЛИ, ТИ ЕСТЬ РАСМОТРИЛЪ ВЪ СРЪЦИ СВОЕМЪ, ЯКО
НАБДЪТИ СВОЕ ДЪТВО ДОБРЪ ТВОРИТЬ, И НЕ ЖЕНАИ СЯ И НЕ ПОСАГАЮЩИИ

30 БО ОИ. 31 СЪБЛЖДИЛ И. 32 ВЪПРОШИ И. 33 НЯМА Q. 34 ДОБ. ВЪ Q.
ХЛАКЫ И. 36 ВЖЕНИВЫИ Q. 37 ВЛОУЧИТИ И, АЩЕ ВЛОУЧИТЬ Q. 38 ПРЕЛЮБЫ
ЕТЬ Q, ПРЕЛЮБДЪЕТ И. 39 ДОБ. В НЕМЪ ЖЕ ОИ. 40-40 НЯМА Q. 41 ДОБ. НЕ
И РАЗДЪРЪШЕНА ОИ. 42 НЯМА Q. 43 ВЖЕНИШИ ОИ. 44 НЯМА ОИ. 45 СТРОИНОЕ ОИ. 46 ГЛЮ Q.
ДОБ. И Q.

оу не творить. кде соуть глаголюще законъную женитвою скверною ||
 л. 141 соущю. аще ксть⁴⁸ Павла хытрьше аще кстие Ха стъише⁴⁹. то
 да⁴⁹ послушаймъ васъ. аще ли ни. то съ стоудомъ⁵⁰ и не хоташе
 покорити са словесемъ симъ аще бо въдовицамъ повелѣно ксть посагати
 кольми пауче мужатицамъ⁵¹ не подобають⁵¹ разлаучати са. жена
 бо рече привазана ксть законъмъ. донеле же⁵² ксть живъ⁵² мужъ
 кса. аще ли оумреть мужъ кса проста ксть посагнути за него
 же хощеть. тоую ѿ ги бл жениши ксть аще тако пребудеть по
 кмоу⁵³ светоу. и къ Тимофѣю пиша гать. вею оубо оунымъ
 въдовицамъ посагати. уада прижити. власти дома. не даати
 никого же за сопостатъмъ. вбавганиа дела. оуже бо друзии
 вбратиша са въ слѣдъ сотоны. и пакы старицамъ въ оучение
 столъпнѣ⁵⁴ да наоучать оуныа. мужеславица быти адолювица. домо-
 държица. покарюша са своимъ мужемъ. да не слово бжю⁵⁵ и оучение
 хоулитъ са се же оуказахомъ и забихомъ уста кретикомъ. и всемъ
 хоулашимъ истину:

У вѣрѣ:

Не своя износаше слова. нъ Ха вѣщающе оучения. темъ же
 л. 141 об. келико нас [ ] въ крта⁵⁶ кртихомъ са Хвз⁵⁷ послушаймъ⁵⁸ оучении.
 да не съ кретики⁵⁹ всоудимъ са. подобають же ны въслѣдъ-
 сътвоюще стхъ словесъ:

Павль:

Великаго и преславнаго оучителя нашего Павла апа. коупно с
 нимъ възъпити глагоше:

Проклатъ всакъ иже не пребудеть въ всехъ писаныхъ въ кни-
 гахъ законныхъ. како же створити

Аще во рече англь проповѣсть вамъ не како же мы бгговѣстихомъ вамъ
 проклатъ да будеть. да и мы дзлжны ксмы⁶⁰ с нимъ⁶¹ възъпити ве-
 льгану глагоше. иже не любить га нашего съ⁶³ Ха да будеть проклатъ:

⁴⁸ есте И. ⁴⁹⁻⁴⁹ тогда Q. ⁵⁰ трдом Q. ⁵⁰⁻⁵¹ подобають не QИ. ⁵²⁻⁵² живъ
 QИ. ⁵³ мосм QИ. ⁵⁴ столъпнѣм Q. ⁵⁵ божѣ QИ. ⁵⁶ Ха QИ. ⁵⁷ Ховъ И.
⁵⁸ послышающе Q. ⁵⁹ Доб. и съ жими QИ. ⁶⁰ есмь И. ⁶¹ Доб велегласно QИ.
⁶² Няма QИ.

Иже не вѣроуютъ въ стою и не разлѣчимую⁶⁴ трю. да бѣдетъ проклатъ :

Иже сто комзканиа не мнить самого тѣла и крѣе Хвѣи, да бѣдетъ проклатъ :

Иже не молитъ са съ оупованиемъ стѣи бци Мрии. да бѣдетъ проклатъ :

Иже не кланаетъ съ страхомъ чѣнному крѣоу гню. да бѣде^т проклатъ :

л. 142 Иже иконы гна и бѣины. и всехъ стхъ съ страхомъ и любовью не цѣлоуютъ да бѣдетъ проклатъ :

Иже словесъ евангакыхъ и апакыхъ не иматъ в чѣ да бѣдетъ проклатъ :

Иже стхъ прркъ не творить стѣимъ дхмъ пррчтвѣвавш⁶⁵ нъ во всемъ оумѣ. да бѣдетъ проклатъ :

Иже стхъ всехъ не чтеть⁶⁶ ни⁶⁷ кланаетъса съ любовью мощьмъ ихъ. да бѣде^т прокл^т

Иже хоулитъ стѣна литургиа. и вса матвѣи преданыа крѣтиа-номъ. аплы и ѡци стѣими. да бѣдетъ проклатъ :

Иже вседѣвари видимыа и невидимыа не мнить бмъ створены. да бѣде^т проклат :

Иже развращаютъ во собѣ словеса невангльскаиа. и апкаиа. а не держитъ яко же исправиша стѣии моужи. да бѣдетъ прокл^т :

Иже не творить бмъ данаго Моисѣимъ закона. нъ во собѣ некако владет. да бѣде^т прокл^т

Иже не мнить црквиныхъ сановъ бмъ и аплы състроены. да бѣдетъ проклатъ :

Иже на лоукахъ а не всею мыслью проклинають⁶⁸ правила сего. да бѣдетъ проклатъ

Иже женитвоу чѣоу хоулитъ. и батыа носаша⁶⁹ браучныа ризы съ говѣниемъ, да бѣдетъ прокл^т

Иже маса ядоушаа хоулитъ. и вино въ законъ пиущаа. и не-

⁶⁴ раздѣлимю И. ⁶⁵ пррчтвѣвавши И. ⁶⁶ чѣтитъ Q. ⁶⁷ Доб. же Q. ⁶⁸ прочи-таеть QИ. ⁶⁹ носаша Q.

л.142об. дѣть проклатъ ||
достоины соуща гать, тѣмь взнѣти въ⁷⁰ црѣвиѣ вжнѣ⁷⁰, да боу-

О семъ бо ны извѣсти блженныи Павълъ стго дха к немуу
главша⁷¹ ||

Павълъ.

Видѣсте⁷² ли керетици стго дха рѣчь сию глаша, яко законнаѣ
женѣтва чта ксть и вмь взаконена и пища и питие въ мѣроу
неисоудитъ члвкѣ. аще бо⁷³ рѣ^т ѣсте, аще⁷⁴ пиете, аще ино что
творите, все въ славоу бжию творите и къ Титоу же пишеть :

Вса чта утымъ, wskврьненымъ же и невѣрнымъ ни что же что.
wskврьни бо са имъ оумъ и свѣсть :

Хъ

И⁷⁵ ѿ прѣздна словесе слово въздадѣть чоловѣци въ днь соуд-
ныи, и пакы ѿ мыслѣхъ извѣщають, яко и въ помыслѣхъ съ-
грѣшаемъ гла, възрѣвыи⁷⁶ съ похотию на женоу⁷⁷ ближнаго своего,
оуже wskврьни са въ срѣци с нею, видите ли ѣ⁷⁸ и словеси и
помыслы съгрѣшаемъ боу власть бо имать и за малы грѣхы
вельми моучити, тѣмь же не хоужии ксть грѣхъ⁷⁹, се же зрѣти
Бѣ[з]⁷⁹ соумнѣна на лица женска, пауче соущю дължно⁸⁰ узрѣти⁸¹
на землю, лице бо женско оуда срѣцю ксть, имаши свое подружие,

л. 143 и томь довольнъ боуди, аще ли не имаши пауче радочи са ѿ
бзъ⁸² ||

Яко⁸³ държаниѣ твоѣ бзъ съ крзвью мунуьскою възмѣнають :

Павълъ⁸⁴ ||

Жнѣ бо рѣ аплъ не велю оучити ни владѣти⁸⁵

б) Испр. по *QI* в *ркп* бѣ.

в) Первоначально в *ркп* било власти, после поправено на владѣти,
моужемъ, нъ въ мзлчании быти, и пакы же намъ молзчанию да
оучити са съ всемъ говѣниемъ, къ моужемъ же рѣ^т не мнози же

70-70 црѣство несное Q. 71 глаша. Q. 72 вѣсте Q. 73 оубо Q. 74 или Q.
75 Иже Q. 76-77 на женѣ с похотию Q. 78 яко *QI*. 79 Доб. и Q. 80 дължны
QI. 81 зрѣти *QI*. 82 Доб. Хъ. 82-95 Няма Q. 83 Доб. и *I*. 84 Няма *I*.
85 власти *I*.

оучители боудѣте брата, вѣдоуще яко болии грѣхъ примѣмъ⁸⁶.
еже бо са мнѣти хытроу и великоу, великъ срамъ ксть :

Его же никде же шербѣтаемъ въ стхъ книгахъ, нъ пауче стии
ѡци на великихъхъ сборѣхъ проклаша, сквернаша бжию тварь.
и оуставы писаныа гаше, иже хоулить маса надощаа, и вино
пишаа въ мѣроу и того ради не мощьны соуша прияти сп^тни,
проклатъ да боудеть, вса же длжъни ксмъ съ свѣтъмъ прияти
оумѣющиихъ, да не вѣтъше и безъ оума боудеть тродъ нашъ.
не бо нъ мнози въздържати са, имѣюще жены злыа не цело-
оумьны, уресъ волю⁸⁷ женъ своихъ⁸⁸, въздържати са моужь, и бы-
вають любомоудрик ихъ любодѣство, того ради и⁸⁹ аплъ гать,
къждо васъ свою женоу да имать, и кааждо свои моужь да
имать, вѣлажаше бо блжнии

л. 143об. Павълъ | въ домъ вѣрныхъ, и сѣдъ на удрѣ оуча моужа и
жены гать не лишаите себе свѣта, нъ все съ свѣтъмъ творите
до времени нарочна⁹⁰ рекъше или постъ како хоташе въздвигноути,
или иноа⁹¹ ради вины⁹² коена, оучистити са, вса съ свѣтъмъ женъ ва-
шихъ да бывають, пакы же възкоупь сходите са, да васъ сотона не
блазнитъ въ помыслѣхъ сихъ, словеса же си⁹² не соутъ моа нъ зла-
тоуустаго, ѿ пауче же апльска :

Воздържиши са жено, и не хоцеша съвзкоупити са съ своимъ
моужемъ, онъ же не насыщаа са тебе ѡходить и инѣде съгрѣша-
ють, и грѣхъ его твоеному въздържанию взмѣнають са, тѣмъ же
кое ксть оуче, с тобою ли кмоу съмѣшати са, или сълюбодѣицею,
твое съблужение нѣ^т кмоу възврально вѣмъ, с тобою съвзкоупити са
нѣ^т грѣха, аще ли съ иною нажеть, ты погуби и⁹³ оудъ свои,
единауче бо аще грѣхъ створитъ все тѣло грѣшно ксть, моужь бо
и жена нѣ^т два, нъ едина павтъ ксть яко же ксть писано, сего
ради уставитъ чавкъ ѡца и мѣрь, и прилѣпитъ къ женѣ свои,
и боудета ѡба павтъ едина :

⁹⁴ Хс : игъ⁹⁵ гать вопрошем его жидѡм, еже гъ⁹⁶ соуеталъ е, чакъ,

⁸⁶ прѣ мле^т И. ⁸⁷⁻⁸⁸ женство их И. ⁸⁹ Няма И. ⁹⁰ наре^тна И. ⁹¹⁻⁹¹ вины
ради И. ⁹² сии И. ⁹³ Няма И. ⁹⁴ — П, 7. В Устюжката кормчия този текст липсва.

Дава се по И. ⁹⁵ и Q. ⁹⁶ въ Q.

ДА НЕ РАЗВУЧАЕТ. ВИДИШИ ЛИ ЯКО ⁹⁷ТЪ [†] ДѢЛА ⁹⁷ ПОЯЛЪ ЕСИ ЖЕНѢ ⁹⁸.
И МЫ ⁹⁹ ТОГО ДѢЛА ¹⁰⁰ ШЛА ЕСИ ЗАМѢЖЪ, ДА МИРНИ БЪДЕТЕ А НЕ
КОТОРНИ:

АЩЕ БО СЯ П. I ХОЩЕШИ ВОЗДЕРЖАТИ² ОУВѢРИ СИЛ МѢЖА, ДА ТИ
ДВА ВЕНЦА БЪДЕТА ВОЗЕРЖАНІА И ЛЮБВЕ. А НЕ Н ВОЗДРЪЖАНІА, И КО-
ТОРАНІА. АЩЕ БО ТЫ³ СЯ ВОЗЪРЪЖИШИ³ А ОНЪ ПОМЫСЛѢ^М ПАЛИТ СЯ.
ТО КІИ ТИ ⁴Ѣ ОУСПѢХЪ⁴, ПОЛѢ^М ТѢЛА БГА МОЛТИ. А ПОЛѢ^М ГНѢВАТИ.
И СЯ^М БО ^Ѣ ПОВЕЛѢ^М, И ВЗАКОНИЛЪ ЖЕНИТВѢ ЧТОУ. ТѢ^М ЖЕ ВСА СЪ
СОВѢТО^М ТВОРИТЕ, ЯКО ЖЕ И ПРЕЖЕ РѢХѢ^М:

ГДѢ БО МИРЪ. ТОУ ХС[†] ЕСТЬ⁵. ИДѢЖЕ МИРЪ⁶ ТОУ И ВОЗДРЪЖАНІЕ
СВѢТИ СЯ. ИДѢ ЕДИНОУМІЕ. ТОУ ПОЩЕНІЕ ВЪНУЧАЕТЪ СЯ⁷:

97—97 тѢи Q. 98 Доб. того ради Q. 99 Ты Q. 100 ради Q. П. I Няма Q.
2 Доб. ся Q. 3—3 въздръжиши ся Q. 4—4 оуспѣхъ есть Q. 5 Доб. а Q. 6 Хс[†] Ѣ Q.